

ΤΖΟΝ ΓΚΡΕΪ

**Οι πολιτισμικές καταβολές
του σοβιετικού κομμουνισμού**

και

Το βιβλίο που μου άλλαξε τη ζωή

ΤΖΟΝ ΓΚΡΕΪ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ
ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΚΟΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΠΟΥ ΜΟΥ ΑΛΛΑΞΕ ΤΗ ΖΩΗ

μετάφραση-επιμέλεια: Θανάσης Κουραβέλος

Η-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ

ΑΘΗΝΑ 2024

Τίτλοι πρωτότυπων: Gray John, “Cultural origins of Soviet Communism”, απόσπασμα άρθρου του ίδιου με τίτλο “Totalitarianism, reform, and civil society”, στο *Totalitarianism at the crossroads*, της Ellen Frankel Paul (επ.), σ. 97-142, Transaction Books, Νιου Μπράνσγουικ και Λονδίνο 1990 και “The book that changed my life”, *The New Statesman*, 9 Φεβρουαρίου 2009.

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Γκρέι Τζον, *Οι πολιτισμικές καταβολές του σοβιετικού κομμουνισμού*, Η-Εκδόσεις Πολιτειακό, Αθήνα 2024 (Ανακτήθηκε από το <http://www.politeiako.gr/> στις xx.xx.xxxx).

Για τον συγγραφέα

Ο Τζον Γκρέι (1948-) είναι άγγλος αθεϊστής πολιτικός φιλόσοφος και συγγραφέας, ειδικευμένος στην ιστορία των ιδεών. Μελετητής των Μιλ, Χάγιεκ, Μπερλίν και Βολτέρου. Υπήρξε Καθηγητής της Ευρωπαϊκής Σκέψης στη Σχολή Οικονομικών του Λονδίνου έως το 2008 οπότε και συνταξιοδοτήθηκε. Έχει διατρέξει διανοητικά ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Διάσημος επικριτής της ηθικής ιδιαιτερότητας του ανθρώπινου είδους, της ελευθερίας της βούλησης, της πίστης στην πρόοδο και των κοσμοδιορθωτικών ουτοπιών. Στα ελληνικά, μεταξύ άλλων, κυκλοφορούν τα έργα του *Μαύρη λειτουργία. Η αποκαλυπτική θρησκεία και ο θάνατος της ουτοπίας* (Οκτώ, 2009), *Η ψυχή της μαριονέτας. Μια σύντομη έρευνα για την ανθρώπινη ελευθερία* (Οκτώ, 2018) και *Επτά τύποι αθεϊσμού* (Οκτώ, 2019).

Οι πολιτισμικές καταβολές του σοβιετικού κομμουνισμού

Τζον Γκρέι

Ποιες είναι οι πολιτισμικές καταβολές του σοβιετικού κομμουνισμού; Προκειμένου να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, θα πρέπει πρώτα να θέσουμε ένα άλλο: ποιοι είναι οι διανοητικοί πρόγονοι του μαρξισμού; Ο Λέσεκ Κολακόφσκι¹ έχει εντοπίσει μια πηγή του μαρξισμού στην ελληνική, και ειδικότερα τη νεοπλατωνική αγωνία για την τυχαιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, η οποία πέρασε στον Μαρξ μέσω Χέγκελ. Σε αυτήν τη θεώρηση, ο μαρξισμός συνιστά μια εκκοσμικευμένη εκδοχή της μυστικιστικής σωτηριολογίας του ελληνικού πλατωνισμού όπου η επάνοδος στην αυθεντική ανθρώπινη ουσία αντικαθιστά την επαναπορρόφηση στο Απόλυτο ως τρόπος λύτρωσης και απελευθέρωσης από την τυχαιότητα. Η ανάλυση του Κολακόφσκι αγνοεί ή υποτιμά τη συμβολή των χριστιανικών παραδόσεων στη διανοητική και ηθική διαμόρφωση του μαρξισμού. Ήταν άλλωστε ο χριστιανισμός εκείνος που με τη σύλληψή του για την ανθρώπινη ιστορία ως ηθικό δράμα επέτρεψε στην πλατωνιστική σωτηριολογία να μετουσιωθεί σε ιστορική θεοδικία. Αυτή είναι η διορατική ιδέα που συνέλαβε ο Έρικ Φέγκελιν στην ερμηνεία του για τις μοντέρνες πολιτικές θρησκείες ως γνωστικιστικές εμμενιοποιήσεις της χριστιανικής εσχολογίας. Όπως το θέτει ο Φέγκελιν:

Ο χαρακτηρισμός των μοντέρνων πολιτικών μαζικών κινημάτων ως νεοπαγανιστικών, που είναι κάπως της μόδας, είναι παραπλανητικός διότι θυσιάζει την ιστορικώς μοναδική φύση των μοντέρνων κινημάτων σε μια επιφανειακή ομοιότητα. Η μοντέρνα επαναϊεροποίηση έχει τις απαρχές της αντιθέτως στον ίδιο τον χριστιανισμό, αντλώντας από στοιχεία που κατεστάλησαν ως αιρετικά από την καθολική εκκλησία.²

Το ίδιο σημειώνει και ο Μάικλ Πολάνυι:

Αν ολόκληρη η Ευρώπη εκείνη την περίοδο συμβάδιζε πνευματικά με την Ιταλία, ο Αναγεννησιακός Ανθρωπισμός θα μπορούσε να είχε καθιερώσει την ελευθερία της σκέψης παντού, απλώς και μόνο ελλείψει εναντίωσης. Η Ευρώπη θα μπορούσε να είχε επιστρέψει –ή αν προτιμάτε εκπέσει– σε έναν φιλελευθερισμό που θα θύμιζε εκείνον της προχριστιανικής αρχαιότητας. Οτιδήποτε κι αν είχε ενδεχομένως επακολουθήσει, οι τωρινές καταστροφές δεν θα επέρχονταν.³

¹ Kołakowski Leszek, *Main currents of Marxism*, Τόμ. 1. *The founders*, Κεφ. 1, W. W. Norton, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 2005.

² Βλ. Voegelin Eric, *The new science of politics*, University of Chicago Press, Σικάγο 1952, σ. 107 και εξής.

³ Polanyi Michael, *The logic of liberty*, University of Chicago Press, Σικάγο 1951, σ. 93.

Βάσει αυτής της ερμηνείας, ο μαρξισμός αποτελεί ένα χριστιανο-ιστορικιστικό επίχρισμα σε ένα ελληνο-ορθολογιστικό δόγμα σωτηρίας. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι σε αντίθεση με τη συμβατική ακαδημαϊκή σοφία, η δυτική χριστιανοσύνη εμπλέκεται ζωτικότερα στη συγκρότηση του μαρξισμού από ό,τι η ανατολική. Και αυτό γιατί η δυτική χριστιανοσύνη ενσωμάτωσε τα στοιχεία του αριστοτελικού ορθολογισμού όπως αυτά μεταδόθηκαν μέσω του Ακινάτη στον μεσαιωνικό κόσμο, επιπρόσθετα των ανθρωπιστικών αξιών της Αναγέννησης και του εκκοσμικευτικού αντίκτυπου της Μεταρρύθμισης, εξελίξεων μηδενικού σχεδόν αποτυπώματος στη ρωσική Ορθοδοξία. Για την Ορθοδοξία, με την εξαίρεση μερικών εικονοκλαστών διανοητών (όπως ο πρώιμος Μπερντιάεφ),⁴ ο μαρξισμός αντιπροσώπευε τη διείσδυση μιας δυτικής ιδεολογίας στη ρωσική χριστιανοσύνη – και μάλιστα μιας, η οποία, επιπλέον, είχε αναδυθεί στη Δύση εν μέρει εξαιτίας της παρακμής της δυτικής χριστιανοσύνης. Με αυτό δεν προτίθεται να αρνηθώ ότι, όπως έχει δείξει ο Αλέν Μπεζανσόν,⁵ ο σοβιετικός κομμουνισμός προέκυψε μερικώς από μια αλλοτριωμένη ρωσική διάνοηση – κάτι που επισήμανε ο Σολζενίτσιν⁶ και προφήτευσε ο Ντοστογιέφσκι.⁷ Αλλά να αμφισβητήσω την κοινή δυτική πεποίθηση ότι ο σοβιετικός κομμουνισμός βασίστηκε σε στοιχεία του ρωσικού θρησκευτικού βίου – εναντίον του οποίου είχε κηρύξει διαρκή πόλεμο.

Ο μαρξισμός, ωστόσο, και η ενσάρκωσή του στον σοβιετικό κομμουνισμό, ασκεί τεράστια γοητεία στη δυτική διάνοηση, ακριβώς επειδή εκφράζει βασικές αρχές του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Είναι σε αυτό το σημείο που χρειάζεται να τονιστεί η ιακωβινική γενεαλογία του λενινισμού και ο χαρακτήρας της Γαλλικής Επανάστασης ως του πρώτου προάγγελου των πειραμάτων του εικοστού αιώνα στην κοινωνική μηχανική μαζικής εξολόθρευσης ολόκληρων κοινωνικών ομάδων. Η πρόσφατη αναθεωρητική ιστοριογραφία⁸ για τη Γαλλική Επανάσταση έχει αναδείξει τον τρομοκρατικό της χαρακτήρα, και ιδίως το γεγονός ότι, ενώ λιγότεροι από δέκα τρόφιμοι κρατούνταν στη Βαστίλη όταν καταλήφθηκε, εωσότου ο Τρόμος ολοκληρώσει το έργο του μισό σχεδόν εκατομμύριο Γάλλοι βρέθηκαν έγκλειστοι για πολιτικούς λόγους, με αρκετούς από αυτούς να πεθαίνουν στις φυλακές. Γνωρίζουμε ότι ο ίδιος ο Λένιν είχε επηρεαστεί σε σημαντικό βαθμό από το ιακωβινικό προηγούμενο ως ένα πρώιμο πείραμα σε ό,τι ο Τζ. Λ. Τάλμον έχει

---

⁴ Βλ. Berdyaev Nikolai, *The origin of Russian communism*, Centenary Press, Λονδίνο 1937 (ελλ. έκδ.: Μπερδιάγιεφ Νικολάι, *Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*, μτφρ. Ε. Δ. Νιάνιος, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1985.).

⁵ Βλ. Besançon Alain, *The rise of the Gulag. Intellectual origins of Leninism*, Continuum, Νέα Υόρκη 1981.

⁶ Βλ. Solzhenitsyn Aleksandr, *The red wheel*, Bodley Head και Farrar, Straus and Giroux, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1989.

⁷ Βλ., ειδικά, το σπουδαίο μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκι, *Οι δαιμονισμένοι* (1871-72).

⁸ Για μια εκπληκτική απομυθοποίηση της Γαλλικής Επανάστασης, βλ. Sédillot René, *Le couit de la Révolution française*, Perrin, Παρίσι 1987.

προσφυώς αποκαλέσει «ολοκληρωτική δημοκρατία».⁹ Φαίνεται λοιπόν ιδιαίτερος εύλογο να αναγνωριστεί ένα σαφής ιστορικός δεσμός μεταξύ των δύο επαναστάσεων αναφορικά με τις στοχεύσεις τους, τις στρατηγικές τους και τις τυπολογίες των θεσμών που παρήγαγαν.

Είναι στο κοινό τους ρίζωμα στην κοσμική πίστη του Διαφωτισμού όπου η συγγένεια των δύο επαναστάσεων καταδεικνύεται με τον πλέον ευκρινή τρόπο. Οι ιδέες μιας αυτόβουλα σχεδιασμένης κοινωνίας και ενός οικουμενικού πολιτισμού στηριγμένου στην επιστημονική γνώση αποτελούν ουσιώδη χαρακτηριστικά εκείνης της θρησκείας της ανθρωπότητας που εκδηλώνεται τόσο στον μαρξισμό όσο και τον φιλελευθερισμό. Εκφράζουν, με έναν ιδιότυπα μοντερνιστικό τρόπο, αξίες και αντιλήψεις –ορθολογιστικές και αισιοδοξιστικές– αντλούμενες τόσο από την ελληνορωμαϊκή κλασική παράδοση όσο και τις ιουδαιοχριστιανικές παραδόσεις που συνυφάνθηκαν με τον δυτικό πολιτισμό. Είναι υπό το φως αυτής της αλήθειας όπου τα βασικά παράδοξα του ολοκληρωτισμού είναι ανάγκη να αναδειχθούν: τα παράδοξα της εχθρότητάς του εναντίον του πολιτισμού που τον γέννησε και το παράδοξο ότι, αν και ο μαρξισμός-λενινισμός συνιστά μια μοντερνιστική ιδεολογία, ο σοβιετικός ολοκληρωτισμός βρίσκεται σε πόλεμο με τους πλέον θεμελιώδεις θεσμούς της νεοτερικότητας όπως έχει έως σήμερα αναπτυχθεί. Θα μπορούσαμε δικαίως να κρίνουμε ότι ο Τέοντορ φον Λάουε τα παραλέει όταν δηλώνει ότι «ήταν η Δύση αυτή που, διά του προτύπου της υπέρτερης ισχύος της, διαμόρφωσε τη σοβιετική δικτατορία. Ο σοβιετικός ολοκληρωτισμός δεν ήταν ουσιαστικά τίποτα περισσότερο από τον καρικατουριστικό αντίλαλο του δυτικού πολιτισμού, το ακριβέστερο δυνατό αντίγραφο υπό τις ρωσικές επικρατούσες συνθήκες».¹⁰ Η ακραία υπερβολή του Λάουε, όπως και ο ισχυρισμός ότι οι δυτικές κοινωνίες ενέχουν ολοκληρωτικά στοιχεία, εμπεριέχουν εντούτοις μια δόση αλήθειας – τον ορθό ισχυρισμό ότι η ολοκληρωτική ιδεολογία έχει τις ρίζες της στη δυτική παράδοση, και ότι τα ολοκληρωτικά καθεστώτα αποτελούν επεισόδια στην παγκόσμια διαδικασία της δυτικοποίησης, υπονομευμένα και διαστρεβλωμένα όχι από τις παραδοσιακές κοινωνίες που αυτά καταστρέφουν αλλά από συστατικά στοιχεία ευρισκόμενα εντός της ίδιας της δυτικής παράδοσης.

Το τυφλό σημείο της δυτικής αντίληψης αναφορικά με τη φύση του σοβιετικού κομμουνισμού είναι συμφυές και αγιάτρευτο. Εκφράζει ένα οργανικό κομμάτι της δυτικής κοσμοθέασης. Κάποιος θα μπορούσε μάλιστα να υποστηρίξει, χωρίς να υπερβάλει ιδιαίτερα, ότι (όπως ο ολοκληρωτισμός αποτελεί απλώς τη σκιά της νεοτερικής κοινωνίας των πολιτών) έτσι και ο σοβιετικός κομμουνισμός αποτελεί απλώς τη σκιά που ρίχνει ο Ευρωπαϊκός

---

⁹ Βλ. Besançon Alain, *ό.π.*, Κεφ. 12 για την ιακωβινική πτυχή του λενινισμού. Στην ίδια συνάφεια, βλ. Talmon J. L., *The origins of totalitarian democracy*, Secker & Warburg, Λονδίνο 1952.

¹⁰ Von Laue Theodore H., *Why Lenin? Why Stalin? A reappraisal of the Russian Revolution, 1900-1930*, Lippincott, Νέα Υόρκη 1971, σ. 213.

Διαφωτισμός. Μια ρεαλιστική αποτίμηση της σοβιετικής εχθρότητας στις δυτικές κοινωνίες των πολιτών προϋποθέτει μια βαθιά επίγνωση των ελαττωμάτων ή περιορισμών των δυτικών παραδόσεων των οποίων η διαπνεόμενη ιδεολογία του σοβιετικού καθεστώτος συνιστά αυθεντική εξέλιξη. Τίποτα δεν μας κάνει να ελπίζουμε ότι η δυτική γνώμη είναι επιδεκτική στην αυτοκριτική που μια τέτοια συνειδητοποίηση απαιτεί. Αν αυτή επέλθει, η πτώση του σοβιετικού ολοκληρωτισμού κατά πάσα πιθανότητα θα συντελεστεί ως ένα συμβάν στη διαδικασία παρακμής του δυτικού πολιτισμού που τον εξέθρεψε, καθώς θα συνταράσσεται από τις μαλθουσιανές, εθνοτικές και θεμελιοκρατικές συγκρούσεις που –πολύ περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή ιδεολογία– δείχνουν πιθανότερο να καθορίσουν τον ερχόμενο αιώνα.¹¹

---

¹¹ Για τα σχόλιά τους πάνω στο αυτό το κείμενο, είμαι ευγνώμων στους Fred Miller, Zbigniew Rau, Roger Scruton, Stefan Sencerz και Andrzej Walicki. Είμαι ιδιαίτερος υπόχρεος στην Ellen Paul για τους λεπτομερείς, γραπτούς σχολιασμούς της.

Το βιβλίο που μου άλλαξε τη ζωή

ΕΧΟΥΝ ΠΕΡΑΣΕΙ ΠΑΝΩ από σαράντα χρόνια από τότε που πρωτοδιάβασα το έργο του Νόρμαν Κον *Αγώνες για την έλευση της χιλιετούς βασιλείας του Θεού*.¹² Έχοντας εκδοθεί το 1957, το βιβλίο ασχολείται με τα χιλιαστικά θρησκευτικά κινήματα της ύστερης μεσαιωνικής και της πρώιμης νεότερης Ευρώπης, αν και όπως ξεκαθαρίζει ο Κον, η χιλιαστική νοοτροπία δεν τελείωσε με την υποχώρηση της θρησκείας – τα κοσμικά ολοκληρωτικά κινήματα του εικοστού αιώνα επέδειξαν παρόμοια πρότυπα σκέψης.

Τόσο οι κομμουνιστές όσο και οι ναζί προσέβλεπαν σε έναν ιστορικό κατακλυσμό, μια ιστορική ρήξη κατά την οποία η ανθρώπινη ζωή θα μεταμορφωνόταν άρδην. Και οι δυο τους υπήρξαν ανελέητα εχθρικοί στη συμβατική θρησκεία. Και όμως, όπως δείχνει ο Κον, αναπαρήγαγαν μια αποκαλυπτική αντίληψη για τη συλλογική σωτηρία που δομικά προσομοιάζε με εκείνη ισχυρών ρευμάτων της μεσαιωνικής χριστιανοσύνης. Δεν ήταν πλέον ο Θεός εκείνος που θα έφερνε τη σωτηρία στον κόσμο. Η «ανθρωπότητα» –ή ένα προνομιακό της τμήμα, θεωρούμενο ιδιαιτέρως προοδευτικό ή φυλετικά ανώτερο– θα εγκαινίαζε τον θαυματουργικό μετασχηματισμό. Ενώ το περιεχόμενο της πίστης τροποποιήθηκε με την εκκοσμίκευση, η δομή της σκέψης παρέμεινε ανάλλακτη. Η ιστορία συνέχιζε να γίνεται αντιληπτή με αποκαλυπτικούς όρους ως ένας αγώνας μεταξύ καλού και κακού, ο οποίος θα τερματιζόταν –αν και μόνο ύστερα από τις πλέον βίαιες συγκρούσεις– με τη νίκη του καλού.

Η ανάγνωση του αριστουργήματος του Κον με άφησε με μια αίσθηση καχυποψίας απέναντι στα κοσμομετασχηματιστικά πολιτικά εγχειρήματα που έκτοτε με συντροφεύει. Την ίδια στιγμή, πείστηκα ότι οποιαδήποτε ερμηνεία της νεοτερικότητας αγνοεί την ανθεκτική ισχύ της θρησκείας δεν μπορεί να ληφθεί σοβαρά υπόψη – μια άποψη που τα γεγονότα δεν έχουν παρά επιβεβαιώσει. Η θρησκεία όχι μόνο δεν έχει εξαφανιστεί, όπως ανέμεναν οι κοσμικοί στοχαστές, αλλά καταπιεσμένα θρησκευτικά πάθη διαποτίζουν την κοσμική πολιτική, συχνά με αρνητικές επιπτώσεις. Όταν κάποια στιγμή γνώρισα τον Νόρμαν Κον, εξεπλάγην μαθαίνοντας ότι αφορμή για τη συγγραφή του βιβλίου στάθηκαν συνομιλίες μεταξύ αιχμάλωτων ναζί που είχε κρυφακούσει στο πλαίσιο της εργασίας του στις υπηρεσίες πληροφοριών κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου.

Αν και γνώριζαν ότι η υπόθεσή τους είχε χαθεί, αυτοί οι ναζί έβρισκαν διεστραμμένη παρηγοριά σε ένα είδος αρνητικής εσχατολογίας. Είχαν

---

¹² Cohn Norman, *The pursuit of the millennium. Revolutionary millenarians and mystical anarchists of the Middle Ages*, αναθεωρημένη και επαυξημένη έκδοση, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1970(1957) (ελλ. έκδ.: *Αγώνες για την έλευση της χιλιετούς βασιλείας του Θεού. Επαναστάτες χιλιαστές και μυστικιστές αναρχικοί του Μεσαίωνα*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Νησίδες, Σκόπελος 1999.). (Σ.Τ.Μ.)

αποτύχει να οικοδομήσουν τη φυλετική τους ουτοπία· αλλά με τα εγκλήματά τους είχαν υποτίθεται προκαλέσει το τέλος του παλιού κόσμου. Σε μεταγενέστερα έργα του, ειδικά το *Warrant for genocide. The myth of the Jewish world conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (1966) [*Ένταλμα για γενοκτονία: ο μύθος της εβραϊκής παγκόσμιας συνωμοσίας και τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών*] και το *Europe's inner demons* (1975) [*Οι εσωτερικοί δαίμονες της Ευρώπης*], ο Κον έδειξε πώς αυτός ο τύπος εσχατολογικής σκέψης σε συνδυασμό με τη χριστιανική δαιμονολογία οδήγησε στα μεγάλα κυνήγια μαγισσών των πρώιμων νεότερων χρόνων, και τελικά στο υπέρτατο έγκλημα του Ολοκαυτώματος.

Αν δεν αφομοιωθούν πλήρως οι διεισδυτικές παρατηρήσεις του Κον αναφορικά με τις θρησκευτικές καταβολές των ολοκληρωτικών κινήσεων, είναι αδύνατο να κατανοήσουμε την πολιτική στον εικοστό αιώνα, με την σπουδαιότητα, ωστόσο, του έργου του να εκτείνεται πολύ πέραν του ολοκληρωτισμού. Ο εσχατολογικός τρόπος σκέψης μπορεί να έχει δυσμενή αντίκτυπο στις φιλελεύθερες δημοκρατίες. Για να αναφερθούμε μόνο στο πλέον προφανές παράδειγμα, μια εσχατολογική τροπή του νου βρισκόταν πίσω από ένα μεγάλο μέρος της υποστήριξης για τον πόλεμο στο Ιράκ. Ενίστε, αυτή η λογική υπήρξε ακραιφνώς θρησκευτική, όπως με τους αμερικανούς χριστιανούς θεμελιοκράτες που υποστήριξαν τον πόλεμο ως προοίμιο στον Αρμαγεδδώνα· η ίδια όμως νοοτροπία εκφράστηκε τόσο από τους νεοσυντηρητικούς που εξέλαβαν την αλλαγή καθεστώτος ως απαρχή μιας «παγκόσμιας δημοκρατικής επανάστασης», όσο και από τους φιλελεύθερους επεμβατιστές που φαντάστηκαν ότι η ανατροπή του Σαντάμ Χουσεΐν θα εγκαινίαζε μια νέα παγκόσμια τάξη επικεντρωμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα. Σε καθεμία περίπτωση, οι ιδιαιτερότητες του Ιράκ –η φύση του ως σύνθετο κράτος, συγκροτημένο την περίοδο της αποικιοκρατίας και διαρρηγμένο από βαθύρριζα μίσση– παραβλέφθηκαν, ενώ οι κίνδυνοι από το γενικευμένο χάος ενός εμφύλιου πολέμου υποβαθμίστηκαν. Οι προειδοποιήσεις της ιστορίας αγνοήθηκαν εν όψει του ερχομού ενός νέου κόσμου.

Υπάρχει μια ερμηνευτική γραμμή που αποδέχεται ότι οι ολοκληρωτικές ιδεολογίες διαμορφώθηκαν από αποκαλυπτικές και ουτοπικές συλλογιστικές, εμμένοντας ωστόσο ότι ο φιλελεύθερος ανθρωπισμός συνιστά ολότελα διαφορετική περίπτωση. Αυτοί –ναζί και κομμουνιστές– ενδεχομένως πλανήθηκαν και παραλογίστηκαν· εμείς –πεφωτισμένοι βελτιόδοξοι– έχουμε αποκαθαίρει τον νου μας από το μυθικό στοιχείο. Στην πραγματικότητα, η πίστη στην ηθική και πολιτική πρόοδο, η οποία εμπνέει τον φιλελεύθερο ορθολογισμό, συνιστά η ίδια μύθο: μια έποψη της ιστορίας ως διαδικασία λύτρωσης χωρίς την χριστιανική ελπίδα σε ένα και μοναδικό, μεταμορφωτικό συμβάν, αλλά παρόλα αυτά ένα θρησκευτικής κοπής αφήγημα ανθρωπίνης σωτηρίας. Είναι προφανές ότι η ανθρωπίνη ζωή μπορεί μερικές φορές να βελτιώνεται. Είναι ωστόσο εξίσου προφανές ότι αυτές οι πρόοδοι συνήθως αναιρούνται στο διάβα του χρόνου. Η πεποίθηση ότι η ιστορία συνιστά

διαδικασία καλυτέρευσης αποτελεί άρθρο πίστης, όχι προϊόν παρατήρησης ή συλλογισμού.

Η ανάγνωση του έργου του Κον δεν θα οδηγήσει τους κοσμικούς στοχαστές στην αποκήρυξη των προσφιλών τους μύθων. Η ανάγκη πίστης σε αυτούς είναι μακράν ισχυρότερη από τη διανοητική διερώτηση. Αλλά, για όσους θελήσουν να κατανοήσουν τις απαρχές των συγκρούσεων στον περασμένο αιώνα και τη σημερινή εποχή, το βιβλίο *Αγώνες για την έλευση της χιλιετούς βασιλείας του Θεού* ενδέχεται να αποβεί, όπως απέβηκε για εμένα, βιομεταμορφωτικό.